

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО, СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.42

І. С. Канзафарова

доктор юридичних наук, професор
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра цивільно-правових дисциплін,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

С. С. Драганов

студент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
економіко-правовий факультет
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ОБСТАВИН НЕПЕРЕБОРНОЇ СИЛИ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ

Стаття містить аналіз доктринальних підходів до визначення кваліфікуючих ознак обставин непереборної сили.

Ключові слова: непереборна сила, кваліфікуючі ознаки, доктринальні підходи.

Умовами звільнення від відповідальності у цивільному праві України є випадок і непереборна сила. Крім того, Цивільний кодекс України (далі — ЦК України) імперативною нормою, закріпленою у ч. 1 ст. 1193, встановлює, що шкода, завдана потерпілому внаслідок його умислу, не відшкодовується.

Спеціальні правові терміни «випадок» і «непереборна сила» були запозичені сучасними правовими системами з римського приватного права, в якому, за загальним правилом, за випадок (*«casus»*) ніхто не відповідав. Лише в деяких особливих категоріях відносин, коли визнавалося за необхідне посилити відповідальність, допускалася відповідальність і за випадок. Але й тоді боржник все ж міг звільнитися від відповідальності, якщо випадок, що стався, був винятковим, стихійною силою — *cui resisti non potest* (опір якій неможливий) або так званою *vis maior* (непереборною силою) [1, с. 153].

У міжнародній комерційній практиці, крім вищезазначених понять, застосовується й інший термін — «перешкода поза контролем». Наприклад, ст. 79 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р. передбачає, що сторона не несе відповідальності за невиконання будь-якого із своїх зобов'язань, якщо доведе, що воно було викликано перешкодою поза її контролем і що від неї нерозумно було очікувати прийняття до уваги цієї перешкоди під час укладання договору або уникнення чи подолання цієї перешкоди чи її наслідків [2].

При входженні України в світовий економічний простір, ускладненні зовнішньоекономічних зв'язків, підвищенні рівня насичення виробництва різними науково-технічними досягненнями, правова категорія «непереборна сила» та її ознаки наповнюються новим змістом, що не може не знаходити відображення у цивілістичній науці.

Необхідність систематизації різних уявлень про обставини непереборної сили не в останню чергу обумовлюється й тим, що в сучасному світі небувалого значення набули загрози виникнення природно-кліматичних та техногенних катастроф, екстремізму й тероризму. Сприятливою основою для виникнення надзвичайних ситуацій є геополітичні протиріччя між різними регіонами світу, військові, міжрелігійні, міжетнічні конфлікти, масові заворушення, соціальні конфлікти тощо.

Зазначені чинники обумовлюють необхідність осмислення та адекватної правової оцінки обставин непереборної сили у сучасному цивільному праві, вироблення відповідної юридичної конструкції, здатної охопити всі кваліфікуючі ознаки обставин непереборної сили.

Як відомо, цивілісти значну частину своїх уявлень щодо складу правопорушення запозичили з кримінального права. Тим часом, обставини, що виключають відповідальність, у кримінальному й цивільному праві необхідно розуміти по-різному. У кримінальному праві питання про обставини, що називаються такими, які виключають відповідальність, постає тоді, коли в діях особи виявляються всі ознаки складу злочину в повному обсязі. Тобто, якщо виходити лише з однієї наявності ознак складу злочину, то відповідальність повинна настати, але за даних обставин виключається. Якщо ж є обставини, що не дозволяють у ході кваліфікації підвести дії особи під хоча б один з елементів складу, то відповідальність не настає не через наявність обставин, іменованих такими, що виключають відповідальність, а через відсутність складу злочину.

У цивільному праві два таких типи обставин часто не розрізняють, оскільки результат їх дії однаковий — відсутність відповідальності. Проте, зазначені види обставин необхідно розмежовувати, оскільки їх логічна природа різна [3, с. 30-38].

В українському цивільному праві непереборна сила законодавчо визначається як надзвичайна і невідворотна за даних умов подія (ч. 1 ст. 263 ЦК України). Таким чином, законодавець виокремив тільки два критерії віднесення події до непереборної сили (її надзвичайність і невідворотність), що, на нашу думку, не відображає повною мірою сутність останньої як правового явища, оскільки саме кваліфікуюче визначення настання обставин непереборної сили має найважливіше значення.

Крім того, оскільки настання обставин непереборної сили звільняє від відповідальності без вини, «обмежує» її застосування, виявлення чітких умов настання зазначених обставин необхідне, з одного боку, для того, щоб визначити саму сферу застосування відповідальності без вини, з іншого — для виявлення істотних ознак непереборної сили.

Вивчення формування інституту непереборної сили в цивілістичній доктрині та законодавстві дозволяє стверджувати, що воно відбувалося під впливом класичного римського права і згодом стало основою розуміння

цивільно-правової природи непереборної сили. Як вже зазначалось, про «*vis major*» було відомо ще в Стародавньому Римі. Так, наприклад, висловлювання «*vis major, damnum fatale, casus major*» зустрічається в джерелах римського права стосовно різних договорів з передачі майна [4, с. 353]. При цьому непереборну силу римські юристи визначали як невідворотний випадок, якому неможливо протистояти: землетрус, зсув землі, обвали, напад розбійників, корабельні аварії тощо [5].

У більш пізні часи, в різних країнах світу існувало як законодавче регулювання звільнення від відповідальності внаслідок настання обставин непереборної сили, так і договірна практика формулювання умов про звільнення від відповідальності. Так, наприклад, до групи випадковостей, від яких речі могли бути застраховані, дореволюційні закони та практика Російської імперії включали: пожежу, падіж худоби, загибель корабля або судна на морі, втрату або пошкодження відомих речей, пропажу і т. п.

Різні погляди на непереборну силу та умови відповідальності без вини знайшли відображення в юридичній літературі. При цьому обґрунтування відповідальності без вини у багатьох випадках здійснюється відповідно до двох *теорій* — *суб'єктивної та об'єктивної*.

Одним із родоначальників *суб'єктивної (відносної) теорії* непереборної сили є німецький юрист Л. Гольдшмідт, який під непереборною силою розуміє надзвичайну подію, якої неможливо було запобігти за допомогою заходів крайньої обережності і з урахуванням конкретних обставин, які можливо було очікувати в розумній мірі. Непереборна сила, за даною теорією, протиставляється поняттю вини [6]. Таким чином, *суб'єктивна теорія* прагне зв'язати поняття «непереборна сила» з поняттям «посилена дбайливість». За цією теорією, поняття «непереборна сила» не охоплює все коло певних зовнішніх явищ, а навпаки, кожна подія може бути визнана непереборною силою, якщо вона, беручи до уваги обставини справи, не могла бути упередженою [7, с. 85]. При цьому, поняття непереборної сили збігається з поняттям суб'єктивного випадку (*casus major*).

Засновником другої *теорії* — *об'єктивної (абсолютної)* — вважають австрійського вченого А. Екснера, який доводив, що непереборна сила — це подія надзвичайна, що виходить з ряду звичайних. Її вплив має відбуватися ззовні, а не всередині самої події. При цьому надзвичайність події визначається її загальновідомістю (бомбардування, землетрус тощо), а все, що не має такої ознаки, відноситься до поняття «казус». Таким чином, непереборна сила, за А. Екснером, є кваліфікованим видом випадку [8]. Послідовники даної теорії намагаються знайти певну ознаку непереборної сили в об'єктивних моментах зовнішніх подій, тобто встановити якийсь зовнішній розпізнавальний критерій, що не залежить від діяльності сторін. Відповідно до об'єктивної теорії, жодне явище не можна віднести до обставин непереборної сили. Це означає, що зайве й саме це поняття. Відповідно, сфера застосування відповідальності без вини безмежно розширюється.

Особливо підкреслимо, що А. Екснер у своїй теорії взагалі не використовував критерій невідворотності, а надавав значення тільки надзвичайності та зовнішньому характеру явища.

Відмінності між цими двома теоріями, як пише Я. А. Канторович [9, с. 43], досить істотні. *По-перше*, по-різному встановлюються межі підвищеної відповідальності щодо деяких підприємств. Так, наприклад, чим ширше і більш невизначене коло подій, які охоплюються поняттям «*vis major*» (згідно з суб'єктивною теорією), тим менша відповідальність. А із зростанням об'єктивності ознак явищ (об'єктивна теорія) збільшується відповідальність. *По-друге*, відмінність вбачається і в процесуальному становищі підприємця і потерпілого. Згідно з суб'єктивною теорією, діє презумпція вини підприємця в недостатній передбачливості і недбалості до тих пір, поки він не доведе відсутність своєї вини. При об'єктивному розумінні непереборної сили на боці підприємця знаходиться презумпція відсутності вини до тих пір, поки потерпілий не доведе зворотнє [9, с. 46].

У зв'язку з тим, що як об'єктивна, так і суб'єктивна теорії окремо не можуть відповідати вимогам майнового обороту, склалася так звана **об'єктивно-суб'єктивна (компромісна) теорія** непереборної сили. Її представник — Л. Еннекцерус. Він розглядав непереборну силу в *двох аспектах*: *по-перше*, з точки зору відповідальності за шкоду, і, *по-друге*, у разі пропуску строку. У випадку відповідальності за шкоду під непереборною силою Л. Еннекцерус розуміє таку подію, яка хоча і відбувається ззовні, але шкідливій дії якої не можна запобігти, незважаючи на вжиті заходи, продиктовані розумним ставленням до справи.

У разі ж, коли непереборна сила береться до уваги як поблажлива умова пропуску строку, необхідно, щоб відповідну перешкоду за сформованих обставин неможливо було усунути за найбільшої обережності, якої слід було б очікувати, розумно підходячи до справи [10, с. 371].

Викладене вище свідчить про те, що в першому випадку Л. Еннекцерус наділяє непереборну силу об'єктивними ознаками, а в другому — говорить про доречність суб'єктивної теорії.

На наш погляд, уявлення про будь-яку правову категорію повинне бути однозначним, незалежно від того, в яких правових інститутах вона застосовується, тому навряд чи можна погодитися із застосуванням різних критеріїв при визначенні одного й того ж поняття. У той же час, необхідно визнати, що синтез ознак різних теорій, здійснений німецьким вченим, повністю виправдав себе.

По-перше, тут ідея нормування знаходить своє оптимальне вираження. Норма поведінки визначається не в масштабах всього суспільства, що робить її практично недосяжною, а стосовно певного кола однорідних за умовами діяльності суб'єктів. Тому її недосягнення можна ставити цьому суб'єкту в вину. І навпаки, незапобігання таких обставин, які, з точки зору цієї норми, є невідворотними, йому в вину ставити не можна, оскільки для нього їх запобігання буде вже не суб'єктивно, а об'єктивно неможливим.

По-друге, ідея врахування суб'єктивних якостей особи також отримує тут оптимальне вираження, оскільки, як вже зазначалося, встановлена таким чином об'єктивна норма поведінки є досяжною для суб'єктів даного кола, а тому вона має для них певне стимулююче значення в плані самовдосконалення, поліпшення своєї діяльності.

Таким чином, диференційований об'єктивний критерій, по суті, є об'єктивно-суб'єктивним. Він увібрав в себе те краще, що містилося в об'єктивному та суб'єктивному критеріях.

Отже, невідворотність непереборної сили є не суб'єктивною, а суб'єктивно-об'єктивною, яка визначається, виходячи не тільки з можливостей конкретного суб'єкта, а й з об'єктивної норми.

Поряд із викладеними підходами до сутності непереборної сили в юридичній літературі висловлюються й інші (радикальні) думки, згідно з якими потрібно взагалі відмовитися від використання поняття «непереборна сила». Такі думки представлені як у вітчизняній, так і в зарубіжній цивілістиці (Michael R. Will, Walter Wilburg, Gerd Rinck, Ernst von Caemmerer та ін.) [11].

Так, наприклад, А. В. Венедиктов, не пропонуючи відмовитися від категорії непереборної сили, висловлюється проти необхідності абстрактного посилання на непереборну силу. А замість цього він пропонує встановити конкретний перелік перешкод до виконання [12, с. 450, 458].

Ми не поділяємо позицію авторів, що висловлюються за відмову від категорії непереборної сили як обставини, що звільняє від відповідальності, оскільки: *по-перше*, відмова від даної категорії спричинила б необхідність встановлення іншої межі відповідальності; *по-друге*, складність встановлення відмінних характеристик, відмежування поняття непереборної сили від інших правових категорій не може бути поважним аргументом при обґрунтуванні необхідності відмови від нього. Інакше треба було б відмовитися від багатьох використовуваних цивільним правом понять, що залишаються дотепер спірними (наприклад, випадок, відповідальність, форс-мажор тощо). Ця обставина, на наш погляд, повинна слугувати лише приводом до подальших наукових досліджень у даному напрямку. Таким чином, виходить, що категорія непереборної сили необхідна в цивілістиці.

На нашу думку, під непереборною силою слід розуміти таку зовнішню, об'єктивно надзвичайну обставину, шкідливі наслідки якої об'єктивно невідворотні за даних умов.

До *істотних ознак* непереборної сили відносяться: зовнішній характер стосовно діяльності відповідальної особи, надзвичайність обставини, а також невідворотні наслідки обставини.

Істотні ознаки, у свою чергу, характеризуються *додатковими критеріями*, які можуть бути як обов'язковими (необхідними), так і необов'язковими (факультативними). Розгляд істотних ознак непереборної сили в сукупності з додатковими критеріями надає можливість *відмежувати непереборну силу від випадку*.

Ознака зовнішнього характеру є обов'язковою для характеристики поняття непереборної сили, оскільки непереборна сила завжди, на відміну від випадку, є обставиною зовнішньою стосовно діяльності відповідальної особи.

Ця точка зору підтримується й судовою практикою, яка зазначає, що вплив обставин для визнання їх непереборною силою має відбуватися ззовні. Під зовнішнім характером непереборної сили розуміється відсутність причинного зв'язку між виникненням непереборної сили та діяльністю

боржника, тобто явище непереборної сили є результатом інших причин, що перебувають поза сферою діяльності відповідальної особи. Але для звільнення від відповідальності необхідно, щоб непереборна сила, виникнувши, впливала певним чином на діяльність зобов'язаної особи; протиправна поведінка, яка викликала порушення договору або заподіяння шкоди, має виступати як наслідок впливу непереборної сили.

Під зовнішнім характером обставин непереборної сили розуміється те, що причина її виникнення не перебуває у сфері діяльності даної особи, а знаходиться поза нею.

Так, наприклад, Ю. А. Павлодський, спираючись на філософське розмежування випадковостей за ступенем вираження ними необхідності, встановив, що *casus* опосередковує типові риси діяльності правопорушника, а обставина непереборної сили з філософської сторони являє собою результат зовнішнього впливу, що приводить до появи поодиноких явищ [13, с. 74].

Ми приєднуємося до точки зору, що як простий випадок, так і непереборна сила можуть носити зовнішній характер. Більш ніж переконливий приклад наводить Ю. А. Павлодський: «...дощ, град, ожеледиця носять зовнішній характер, проте не є екстраординарними, тобто не можуть бути віднесені до непереборної сили». Зовнішній характер обставин непереборної сили або простого випадку визначається особливостями їх причини. Якщо причина обставини перебуває поза сферою впливу боржника, то обставина навіть при прояві у межах сфери його діяльності має бути визнана зовнішньою. Особливу увагу слід звернути на те, що для кваліфікації будь-якої обставини як зовнішньої не має значення просторово-територіальна характеристика обставини (наприклад, зсув на території гірничовидобувного підприємства) [13, с. 74].

Визнання можливості наявності зовнішнього характеру як за простим випадком, так і за обставинами непереборної сили не позбавляє цю ознаку істотного значення для кваліфікації непереборної сили. *На відміну від простого випадку* непереборна сила може мати *тільки зовнішній характер*. Разом з тим, ознака зовнішнього характеру для кваліфікації обставини як непереборної сили повинна використовуватись у сукупності з іншими відмінними ознаками.

Ознака надзвичайності характеризується наявністю обов'язкового критерію — об'єктивності. Тобто обставина нетипова, неординарна не тому, що такою її вважає даний суб'єкт, а в силу об'єктивного розуміння надзвичайності взагалі, поза всякою залежністю від суб'єктивного ставлення до даної обставини.

Отже, непереборна сила завжди *об'єктивно надзвичайна*.

Поняття надзвичайності не розкривається в законодавстві. Вчені ж розуміють його по-різному.

Як вірно зазначає О. С. Іоффе, вказівка на надзвичайний характер непереборної сили дуже важлива, оскільки, відповідаючи її об'єктивній природі, вона орієнтує на неприпустимість кваліфікації як непереборної сили будь-якого життєвого факту [14, с. 430].

Розкриваючи сутність надзвичайності обставин непереборної сили, А. К. Кравцов звертає увагу на те, що вона полягає в «надзвичайно великій силі їх прояву — стихійні явища (землетрус, ураган, повінь, гро-

зові розряди тощо» [15]. В. Варкалло вважає, що надзвичайність — це не обов'язково велика міць явища [16, с. 178]. Ю. А. Павлодський розуміє під гострою несподіванкою незвичність явища, вихід його з ряду геть, винятковість [13, с. 75].

Підсумовуючи висловлені в юридичній літературі точки зору щодо змісту ознаки надзвичайності непереборної сили, можна дійти висновку, що надзвичайність — це, в першу чергу, нетиповість, характерна або для самого явища, або для його наслідків. Звичайне явище, як правило, не може визнаватися надзвичайним.

Визначити, має місце ознака надзвичайності чи ні, можна тільки з урахуванням конкретних умов і не можна заздалегідь стверджувати, є яка-небудь подія надзвичайною чи ні.

У той же час, ознака надзвичайності характеризується і наявністю факультативного критерію — *непередбачуваності*. При цьому факультативність цього критерію означає, що він не у всіх випадках є обов'язковою характеристикою надзвичайності обставин непереборної сили.

Непереборна сила розглядається як єдине поняття, яке включає і саму об'єктивну обставину (природного чи соціального характеру), і її наслідки. При цьому *критерій невідворотності* слід розглядати як істотну ознаку поняття непереборної сили стосовно наслідків прояву об'єктивної обставини. Таким чином, непереборна сила є підставою звільнення від цивільно-правової відповідальності лише в тому випадку, коли об'єктивна зовнішня обставина проявила себе ззовні і наслідки її прояву були невідворотними для відповідальної особи.

Ознака невідворотності так само, як і ознака надзвичайності, характеризується наявністю обов'язкового критерію — об'єктивності, оскільки непереборна сила, на відміну від *простого випадку*, об'єктивно невідворотна незалежно від її передбачуваності. О. С. Іоффе вказував на особливий характер ситуації як на причину звільнення боржника від відповідальності у разі дії непереборної сили [14, с. 474]. Але, на жаль, він не пояснив, що слід розуміти під «особливим характером» ситуації.

Ю. А. Павлодський назвав декілька причин, які характеризують звільнення від відповідальності за наявності непереборної сили; це, насамперед, відсутність превентивного і виховного значення такої відповідальності, неможливість вимагати врахування зовнішніх, нетипових обставин від суб'єктів в їх діяльності [13, с. 94–95].

Це пояснення, на наш погляд, також не може задовольнити прискіпливого дослідника, оскільки не дає вичерпної відповіді на питання, яке його хвилює.

На нашу думку, пояснення можна дати лише з позицій ознаки зовнішнього походження непереборної сили стосовно діяльності правопорушника.

Говорячи про *непередбачуваність*, слід звернути особливу увагу на часовий аспект даної ознаки. Так, наприклад, у разі існування договірних відносин, обставина непереборної сили обов'язково має бути непередбачувана на момент укладення договору. Таким чином, непередбачуваність відіграє певну роль на стадії укладання договору і тоді, коли шкідливих наслідків ще можна було запобігти, тобто у цілому повинна бути виключена вина

боржника. У той же час, незважаючи на важливість характеристики непередбачуваності в зазначені моменти часу, її не слід особливо виділяти у визначенні непереборної сили, оскільки передбачуваність конкретної обставини дуже часто надає можливість їй запобігти, і, навпаки, для захопленого знеацька боржника дана обставина, як правило, стає невідворотною. З цього випливає, що *непередбачуваність* — це лише свідчення невідворотності.

Як бачимо, пояснити поняття непереборної сили та його похідні намагалися багато відомих вчених, але жоден із них не дає повного та чіткого визначення цього поняття. Тому, підсумовуючи, можна зробити власний висновок про те, що *під непереборною силою слід розуміти обставини, що характеризуються надзвичайним, невідворотним та зовнішнім щодо діяльності відповідального суб'єкта характером, які унеможливають повне або часткове виконання покладених на нього обов'язків*. Таким чином, непереборна сила визнається такою тільки при *сукупності* таких властивих їй *кваліфікуючих ознак*, як «повна або часткова неспроможність виконання обов'язків», «надзвичайність», «об'єктивна невідворотність» та «зовнішній характер».

Враховуючи відносний характер непереборної сили, при дослідженні даного інституту видається доцільним приділяти особливу увагу не тільки аналізу встановленої нормою права моделі обставини (правової абстракції) та проблемам реалізації норми права, а й конкретним життєвим обставинам, які відрізняються від свого абстрактного прототипу безліччю «приватних» ознак.

Пропонується ознаку «невідворотності», закріплену у п. 1 ч. 1 ст. 263 ЦК України доповнити «об'єктивною» складовою та вказівкою на «зовнішній характер». При цьому під об'єктивною невідворотністю слід розуміти неспроможність суб'єкта завчасно усунути всіма доступними для нього засобами виявлену в реальній дійсності обставину, що виникла та/або розвивається незалежно від можливостей та дій суб'єкта правовідносин, під надзвичайністю — раптове, не передбачене звичайним перебігом обставин виникнення та/або вплив виняткового явища незалежно від його передбачення, а під зовнішнім характером — те, що явище перебуває поза сферою діяльності відповідальної особи.

До ч. 1 ст. 617 ЦК України пропонується внести зміни та доповнення і сформулювати її в такій редакції: «Особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що належне виконання виявилось неможливим внаслідок непереборної сили, умови визначення меж якої сторони мають право встановити в договорі, враховуючи п. 1 ч. 1 ст. 263 цього Кодексу. До таких обставин не відносяться, зокрема, порушення обов'язків з боку контрагентів боржника, відсутність на ринку потрібних для виконання товарів, відсутність у боржника необхідних грошових коштів».

При врегулюванні недоговірних відносин, як правило, достатньо законодавчого визначення непереборної сили. Однак, відсутність однакового розуміння суті кваліфікуючих ознак непереборної сили дає змогу вільно тлумачити визначення цієї категорії, що призводить до помилок у правозастосовній практиці. Зокрема, судова практика у справах, пов'язаних із обставинами непереборної сили, свідчить про її суперечливий характер,

особливо щодо спорів про можливість визнання банкрутства юридичної особи, страйків, рішень органів влади, різних видів аварій, терористичних актів та інших обставин непереборної сили.

З метою уникнення складнощів доказування настання обставин непереборної сили вбачається за доцільне ще на етапі підготовки проекту договору включати до його змісту наступні положення: чіткий перелік обставин, які можуть бути підставою звільнення від відповідальності за невиконання договірних зобов'язань; детальний порядок та строки повідомлення контрагента про настання перешкод виконання зобов'язання, які можуть бути віднесені до обставин непереборної сили; перелік організацій, що можуть засвідчувати настання обставин непереборної сили, та вимоги до документів-свідочств; можливість дострокового розірвання договору у разі перевищення граничного терміну існування обставин непереборної сили.

Питання, розглянуті авторами в цій статті, можуть бути предметом подальших наукових досліджень, особливо в ракурсі вивчення можливості застосування запропонованих критеріїв кваліфікації обставин як непереборної сили.

Література

1. Новицкий И. Б. Римское право [Текст] / И. Б. Новицкий. — М. : Теис, 1994. — 310 с.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 р. [Електронний ресурс] // Комп'ютерна система інформаційно-правового забезпечення ЛПА: — Закон.
3. Кандафарова І. С. Умови звільнення від відповідальності за невиконання договірних зобов'язань в комерційній практиці / І. С. Кандафарова // Правова держава. — 2000. — № 2. — С. 30–38.
4. Новицкий И. Б., Перетерский И. С. Римское частное право [Текст] / И. Б. Новицкий, И. С. Перетерский : Учебник. — М. : Юриспруденция, 2005. — 448 с.
5. Косарев А. И. Римское частное право [Текст] / А. И. Косарев : Учебник для вузов. 2-е изд. — М. : Юриспруденция, 2007. — 192 с.
6. Goldschmidt L. Das receptum nautarum, cauponum, stabulariorum // Zeitschrift fur das gesamte Handelsrecht / L. Goldschmidt. — 1860. — Band 3. — S. 87–88.
7. Либа И. П. Ответственность железных дорог за целостность груза и срочность доставки [Текст] / И. П. Либа. — М. : НКПС Транспечать, 1924. — 154 с.
8. Exner A. Der Begriff der hoheren Gewalt (vis maior) im romischen und im heutigen Verkehrsrecht / A. Exner. — Aalen, 1970. — S. 86.
9. Канторович Я. А. Война и исполнение обязательств [Текст] / Я. А. Канторович. — Петроград, 1917. — 149 с.
10. Эннекперус Л. Курс германского гражданского права. Т. 1, полутом 1 // пер. с нем. И. Б. Новицкого, Г. Н. Поляниной, В. А. Альтшулера ; под ред. Д. М. Генкина, И. Б. Новицкого [Текст] / Л. Эннекперус. — М. : Иностран. лит., 1949. — 436 с.
11. Stadtler U. Schadensersatz im Falle hoherer Gewalt? / U. Stadtler. — Gottingen, 1986. — S. 26–28.
12. Венедиктов А. В. Избранные труды по гражданскому праву [Текст] / А. В. Венедиктов : [в 2 т.]. — М.: Статут — (Классика российской цивилистики). — Т.1. — 2004. — 462 с.
13. Павлодский Е. А. Случай и непреодолимая сила в гражданском праве [Текст] / Е. А. Павлодский. — М. : Юрид. лит., 1978. — 104 с.
14. Иоффе О. С. Избранные труды [Текст] / О. С. Иоффе : В 4 т. Т. 1. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. — 572 с.
15. Кравцов А. К. Понятие непреодолимой силы / А. К. Кравцов // Советская юстиция. — 1966. — № 17. — С. 18.
16. Варкалло В. Ответственность по гражданскому праву [Текст] / В. Варкалло / Пер. с польск. В. В. Залеского ; под ред. С. Н. Братуся. — М. : Прогресс, 1978. — 328 с.

І. С. Канзафарова

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

С. С. Драганов

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
экономико-правовой факультет
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**КВАЛИФИЦИРУЮЩИЕ ПРИЗНАКИ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ
НЕПРЕОДОЛИМОЙ СИЛЫ: ДОКТРИНАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ**

Резюме

Статья содержит анализ доктринальных подходов к определению квалифицирующих признаков обстоятельств непреодолимой силы. Сделан вывод о том, что под непреодолимой силой следует понимать обстоятельства, характеризующиеся чрезвычайным, непредотвратимым и внешним относительно деятельности соответствующего субъекта характером и приводящие к невозможности полного или частичного исполнения обязанностей указанным субъектом; непреодолимая сила признается таковой только при совокупности таких присущих ей квалифицирующих признаков, как «полная или частичная невозможность исполнения обязанностей», «чрезвычайность», «объективная непредотвратимость» и «внешний характер».

Ключевые слова: непреодолимая сила, квалифицирующие признаки, доктринальные подходы.

I. S. Kanzafarova

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

S. S. Draganov

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Faculty of Law and Economics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**QUALIFYING FEATURES OF FORCE MAJEURE:
DOCTRINAL APPROACHES**

Summary

The article contains analysis of doctrinal approaches of determining the aggravating circumstances of force majeure. It is concluded that under the irresistible force one should understand the circumstances that are characterized by extraordinary, inevitable and external quality regarding activities of the responsible person and make it impossible to complete or partially complete the obligation by the person mentioned above; force majeure is recognized only if there is a set of its distinctive aggravating qualities such as «complete or partial failure possibility of commitment», «extraordinarity» «objective inevitability» and «external nature».

Key words: force majeure, aggravating qualities, doctrinal approaches.